

Aldona Domańska¹ Magdalena Wrzalik²

Korpus urzędników wyborczych – wsparcie czy komplikacja procedury wyborczej?

Słowa kluczowe: kodeks wyborczy, urzędnik wyborczy, administracja wyborcza

Keywords: electoral code, electoral officer, electoral administration

Streszczenie

Przedmiotem analizy jest nowy organ administracji wyborczej – korpus urzędników wyborczych. Instytucja ta została wprowadzona ustawą z 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych, stanowiąc nowelizację ustawy z 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy. Doświadczenia z przeprowadzonych od 2018 r. elekcji w Polsce pozwalają na wstępną ocenę wprowadzonej regulacji kodeksowej dotyczącej nowego aparatu administracji wyborczej – korpusu urzędników wyborczych. Dokonana analiza przyczyni się do sformułowania propozycji rekomendacji mających na celu wyeliminowanie bądź zminimalizowanie dostrzeżonych dotychczas problemów i nieprawidłowości w pracy tego aparatu.

¹ ORCID ID: 0000-0002-9343-6932, doktor habilitowany, Katedra Prawa Konstytucyjnego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki. E-mail: adomanska@wpia.uni.lodz.pl.

² ORCID ID: 0000-0003-4179-9659, magister, Katedra Prawa Ustrojowego i Porównawczego, Wydział Prawa i Ekonomii, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie. E-mail: wrzalik.magdalena@gmail.com.

Abstract**The introduction of the corps of election officials – support or complication of the election procedure?**

The subject of the analysis is a new body of the election administration – the corps of election officials. This institution was introduced by the Act of January 11, 2018, amending certain acts in order to increase the participation of citizens in the process of selecting, functioning and controlling certain public bodies, by amending the Act of January 5, 2011 – Electoral Code. The experience from the elections conducted in Poland since 2018 allows for a preliminary assessment of the introduced code regulation concerning the new apparatus of the election administration – the corps of election officials. The analysis will contribute to the formulation of proposals for recommendations aimed at eliminating or minimizing the problems and irregularities noticed so far in the operation of this apparatus.

✱

W ostatnich latach znaczącej modyfikacji ulegają regulacje dotyczące prawa wyborczego chociażby na mocy przepisów ustawy z 2 czerwca 2020 r. o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. z możliwością głosowania korespondencyjnego³, jak również na mocy przepisów ustawy z 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych⁴. Modyfikacje poczynione w ostatnich latach dotyczą zarówno regulacji odnoszących się do organizacji procesu wyborczego, ale również funkcjonowania administracji wyborczej. Zmiany dokonane w 2018 r. miały przyczynić się do zwiększenia społecznej kontroli nad procesem wyborczym oraz zapewnienia rzetelności i przejrzystości procedur wyborczych. Natomiast uchwalona ustawa w 2020 r. przywróciła, funkcjonujące do 2018 r., powszechne głosownie korespondencyjne jako uzupełniającą technikę gło-

³ Dz.U. 2020, poz. 979.

⁴ Dz.U. 2018, poz. 130.

sowania. Miało to służyć przeprowadzeniu wyborów możliwych z logistycznego i wyborczo-prawnego punktu widzenia.

Doświadczenia z przeprowadzonych od 2018 r. elekcji⁵ w Polsce pozwalają na wstępną ocenę wprowadzonych dotychczas regulacji kodeksowych. Mając to na uwadze, warto poddać analizie konsekwencje, jakie wynikły w związku z powołaniem w 2018 r. nowego organu administracji wyborczej – korpusu urzędników wyborczych. Zastosowanie tej instytucji, od przeprowadzonych 21 października 2018 r. wyborów samorządowych w Polsce, jako nadal swego rodzaju novum, pozwala na podsumowanie doświadczeń z jej funkcjonowania. Dokonana analiza przyczyni się do sformułowania propozycji rekomendacji mających na celu wyeliminowanie bądź zminimalizowanie dostrzeżonych dotychczas problemów i nieprawidłowości w pracy tego aparatu.

I.

Do 31 stycznia 2018 r., w myśl obowiązującego wtedy art. 181 Kodeksu wyborczego, bardzo ważne funkcje w kontekście zapewnienia warunków organizacyjno-technicznych mieli urzędnicy wyborczy – pełnomocnicy do spraw wyborów, którzy byli powoływani w związku z zadaniami, jakie realizował wójt (burmistrz, prezydent miasta), starosta, marszałek województwa. Do ich zadań należało m.in. przygotowanie lokali wyborczych, w tym dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Byli to najczęściej urzędnicy (np. urzędników gmin, miast), którzy koordynowali realizację działań związanych z wyborami (mając do współpracy grupę innych urzędników). Miały bowiem być to osoby mogące podejmować decyzje, będące na tyle wysoko usytuowane w hierarchii danego urzędu, aby mieć rzeczywisty, a nie jedynie teoretyczny wpływ na realizację zadań wyborczych⁶. Mimo, że ustanowienie pełnomocnika do spraw wyborów nie było obowiązkowe, stanowiło jednak powszech-

⁵ Wybory samorządowe – 21 października 2018 r. (I tura) i 4 listopada 2018 r. (II tura); Wybory do Parlamentu Europejskiego – 26 maja 2019 r.; Wybory do Sejmu i Senatu – 13 października 2019 r.; Wybory prezydenckie – 28 czerwca 2020 r. (w związku z epidemią COVID-19 nie doszło do głosowania w wyborach planowanych na 10 maja 2020 r.).

⁶ K. Skotnicki, *Najistotniejsze zmiany w polskim prawie wyborczym w ostatnim ćwierćwieczu*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991– 2016)*, t. I., red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, s. 65.

ną praktykę w działaniach jednostek samorządu terytorialnego. To ta kilkudziesięcna grupa osób realizowała więc przez wiele lat zadania wyborcze, posiadając w tym zakresie kompetencje organizacyjne⁷.

Wspomniana nowelizacja Kodeksu wyborczego, przeprowadzona na kilka miesięcy przed wyborami samorządowymi, wprowadziła wówczas nowy Rozdział 9 zatytułowany „Urzędnicy wyborczy” (art. 191a – 191h). W art. 191a w § 1 wprost wskazano, że w każdej gminie działają urzędnicy wyborczy, których powołuje i odwołuje Szef Krajowego Biura Wyborczego, natomiast w § 2 uregulowana jest ich pozycja jako korpusu urzędników wyborczych. Warto w tym miejscu odnieść się do wyjaśnień Państwowej Komisji Wyborczej, w których doprecyzowane jest, że powołanie pracownika urzędu na urzędnika wyborczego nie jest tożsame z nawiązaniem stosunku pracy ani też umowy cywilnoprawnej. Wykonują oni bowiem powierzone im zadania od dnia ogłoszenia aktu o zarządzeniu właściwych wyborów do dnia rozstrzygnięcia protestów wyborczych oraz w innych sytuacjach, gdy jest to konieczne, a w szczególności w sprawach dotyczących udostępniania depozytu⁸. Świadczy to o braku rzetelnego podejścia ustawodawcy do wprowadzonych zmian, które przejawiają się lakoniczną i budzącą wątpliwości interpretacyjne regulacją kodeksową.

II.

W myśl art. 191c § 1 Kodeksu wyborczego urzędnicy wyborczy powoływani są dla obszaru danej gminy w liczbie niezbędnej do zapewnienia prawidłowego i sprawnego funkcjonowania obwodowych komisji wyborczych, na okres 6 lat. Powołuje ich Szef Krajowego Biura Wyborczego spośród pracowników urzędów obsługujących: organy administracji rządowej, samorządowej lub jednostek im podległych lub przez nie nadzorowanych, posiadających wykształcenie wyższe. Tuż przed wyborami samorządowymi w 2018 r. pojawił się jednak problem związany z brakiem kandydatów. Powody, które były ów-

⁷ A. Sokala, *Administracja wyborcza w obowiązującym prawie polskim*, Toruń 2010, s. 243 i n.

⁸ Szerzej: K.W. Czaplicki, B. Deuter, S.J. Jaworski, A. Kisielewicz, F. Rymarz, J. Zbieranek, *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 470, A. Rakowska-Trela, K. Składkowski, *Komentarz do zmian 2018*, Warszawa 2018, s. 180–190.

częście zgłaszane przez pracowników urzędników administracji publicznej, związane były z koniecznością uzyskania zwolnienia z pracy na czas wykonywania zadań urzędnika wyborczego, czy z dojazdami do siedziby gminy, w której zadania te miałyby być wykonane (zgodnie z art. 191 b – urzędnikiem wyborczym nie może być osoba zatrudniona w urzędzie gminy, gminnej jednostce organizacyjnej lub osobie prawnej, w gminie, w której miałyby wykonywać swoją funkcję oraz osoba zatrudniona w urzędzie gminy, gminnej jednostce organizacyjnej lub osobie prawnej, w gminie, w której miałyby wykonywać swoją funkcję). W związku z tym sejmowa Komisja Nadzwyczajna do spraw zmian w kodyfikacjach, złożyła projekt ustawy, który wprowadzał możliwość powoływania urzędników także spośród osób mających co najmniej 5-letni staż pracy w organach administracji rządowej, samorządowej lub jednostkach im podległych lub przez nie nadzorowanych. Pozwalało to na zgłoszenie swojej kandydatury osobom niekoniecznie obecnie pracujących w tych organach, np. emerytom. Propozycja poszerzenia tego kręgu osób o osoby z wykształceniem prawniczym, ale bez doświadczenia w pracy w strukturach samorządowych, niestety nie spotkała się z przychylnością projektodawcy. Ponadto, w przypadku pojawienia się zagrożenia wykonania zadań powierzonych przez ustawę urzędnikom wyborczym, przyznano również Szefowi Krajowego Biura Wyborczego możliwość powierzenia, nie dłużej niż na czas konkretnych wyborów, wykonywania tej funkcji osobie zatrudnionej w gminie, w której ma wykonywać funkcję urzędnika lub ujętej w stałym rejestrze wyborców objętym zakresem działania tego urzędu. Takie działanie stało się swoistym zabezpieczeniem w razie zaistnienia sytuacji, w której mogłoby zabraknąć osób do pełnienia tej funkcji.

Mając na uwadze powyższe rozważania, warto zastanowić się, czy Państwowa Komisja Wyborcza jest kompetentna do ustalania w drodze uchwały zasady zwolnienia od pracy zawodowej na czas wykonywania obowiązków urzędnika wyborczego⁹. Jedynie w ustawie¹⁰ i rozporządzeniach wykonawczych¹¹ można ingerować w prawa i wolności obywatela, w tym w stosun-

⁹ Szerzej: Komentarz do art. 191a – 191h., Ibidem.

¹⁰ Ustawa z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1320).

¹¹ Np. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 15 maja 1996 r. w sprawie sposobu usprawiedliwiania nieobecności w pracy oraz udzielania pracownikom zwolnień od pracy (Dz.U. 2014, poz. 1632).

ki prawnopracownicze. W związku z tym wciąż istnieje prawdopodobieństwo pojawienia się wątpliwości po stronie pracodawcy, czy jest zobligowany do zwolnienia takiej osoby na zasadach nieuregulowanych w ustawie, czy w rozporządzeniu, jedynie na podstawie zaświadczenia wystawionego przez komisarza wyborczego zgodnie z uchwałą Państwowej Komisji Wyborczej¹².

Warto podkreślić, że urzędnik wyborczy nie może kandydować w wyborach w okręgu, w skład którego wchodzi gmina właściwa dla obszaru jego działania. Co więcej, urzędnicy wyborczy nie mogą prowadzić agitacji wyborczej na rzecz poszczególnych kandydatów, z wyjątkiem agitacji na rzecz własnej kandydatury (art. 153 § 3 Kodeksu wyborczego). Pozwala to interpretować, że urzędnik wyborczy może kandydować w wyborach w innym okręgu. W naszej opinii kwestia ta stoi w oczywistej sprzeczności z zasadą pełnej bezstronności aparatu wyborczego.

III.

Urzędnik wyborczy, realizując powierzone mu zadania związane z przeprowadzeniem wyborów, w szczególności mających na celu zapewnienia sprawnego funkcjonowania obwodowych komisji wyborczych, podlega w sensie organizacyjnym i merytorycznym organom administracji wyborczej¹³. W realizacji powierzonych zadań, zgodnie z art. 191e i art. 191f Kodeksu wyborczego, urzędnicy wyborczy współdziałają z organami wyborczymi, tj. Państwową Komisją Wyborczą, komisarzami wyborczymi, obwodowymi, okręgowymi, rejonowymi i terytorialnymi komisjami wyborczymi. Wykonują oni swoje obowiązki na podstawie przepisów Kodeksu wyborczego oraz wiążących wytycznych Państwowej Komisji Wyborczej, a także zgodnie z wyjaśnieniami udzielanymi przez komisarza wyborczego. Państwowa Komisja Wyborcza w drodze uchwały z 21 marca 2019 r.¹⁴ (wcześniej obowiązywała uchwała z 12 marca 2018 r.¹⁵)

¹² Ibidem.

¹³ A. Rakowska-Trela (*Dez*)organizacja wyborów samorządowych. *Urzędnicy wyborczy*, [w:] *Wokół wyborów i prawa wyborczego*. T.2, red. A. Sokala, A. Frydrych-Depka, P. Rażny, Toruń 2019, s. 86.

¹⁴ M.P. poz. 260.

¹⁵ M.P. poz. 567 ze zm.

określiła szczegółowy zakres zadań urzędników wyborczych, sposób ich realizacji oraz zasady wynagradzania za wykonane działania oraz zasady zwolnienia na od pracy zawodowej na czas wykonywania powierzonych obowiązków. W przypadku niewykonania lub nienależytego wykonania obowiązków przez urzędnika wyborczego, Szef Krajowego Biura Wyborczego może go odwołać przed upływem kadencji (art. 192d § 2 Kodeksu wyborczego).

Urzędnikowi wyborczemu za realizację ustawowych zadań przysługuje wynagrodzenie proporcjonalne do czasu ich realizacji, przy założeniu, że wysokość wynagrodzenia za miesiąc pracy ustalana jest na podstawie kwoty bazowej przyjmowanej do ustalenia wynagrodzenia osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe z zastosowaniem mnożnika 2,5 (art. 191 e § 3 Kodeksu wyborczego). Kwota bazowa wynosi 1789,42 zł. W takim przypadku wysokość wynagrodzenia za miesiąc pracy urzędnika wyborczego wynosić powinna 4473,55 zł, jednakże wyłącznie przy założeniu, że będzie on wykonywał swoje zadania w pełnym miesięcznym wymiarze czasu. Warto zwrócić uwagę, że wynagrodzenie przysługuje urzędnikowi wyborczemu za dzień, w którym wykonywał swoje zadania, w wysokości 1/20 kwoty ustalonej (art. 191e § 3 Kodeksu wyborczego), z zastrzeżeniem, że kwota wynagrodzenia nie może być większa niż 4473,55 zł za miesiąc pracy. W praktyce urzędnik wyborczy rozlicza się z rzeczywiście przepracowanych godzin pracy i tylko za to otrzymuje wynagrodzenie. Warunkiem uzyskania wynagrodzenia jest przedstawienie zestawienia, które trafia do komisarza wyborczego, od którego zależy, czy przedstawione zestawienie zostanie zatwierdzone. W uzasadnionych przypadkach, ze względu na zakres wykonywanego zadania, komisarz wyborczy może podjąć decyzję o zwiększeniu lub zmniejszeniu ustalonej proporcjonalnie kwoty. Może zaistnieć również sytuacja, że otrzymywane wynagrodzenie będzie niższe od wynagrodzenia otrzymywanego w podstawowym miejscu pracy. Obecna regulacja nie przewiduje bowiem mechanizmu wyrównywania tej różnicy. Takie niedopatrzenie ze strony ustawodawcy może skutkować w praktyce zniechęceniem wśród doświadczonych zawodowo urzędników, którzy w okresie wykonywania powierzonych im zadań jako urzędnikowi wyborczemu nie pobierają przecież pełnego wynagrodzenia w podstawowym miejscu pracy.

Zgodnie z art. 191e § 1 urzędnikom wyborczym przypisano szereg istotnych kompetencji w zakresie sprawnego funkcjonowania komisji wyborczych.

Katalog zawarty w przywołanym paragrafie ma charakter otwarty. Tak więc niektóre zadania, jak np. dotyczące głosowania korespondencyjnego (rozdział 6a) znajdują się w innych przepisach Kodeksu wyborczego. Dodatkowo ich zadania zostały dookreślone i rozwinięte (wynikające z art. 191f Kodeksu wyborczego) we wspomnianej wyżej uchwale PKW z 21 marca 2019 r. W uchwale tej Państwowa Komisja Wyborcza wskazała, że do ich kompetencji należą, m.in.: współdziałanie w wykonywaniu ustawowych zadań z Państwową Komisją Wyborczą, komisarzem wyborczym, dyrektorem delegatury, okręgową, rejonową, terytorialnymi i obwodowymi komisjami wyborczymi, organami gminy, w której zostali powołani do pełnienia funkcji, a także z pozostałymi urzędnikami wyborczymi powołanymi na obszarze danej gminy, wykonywanie czynności związanych z powoływaniem obwodowych komisji wyborczych, wykonywanie zadań związanych z głosowaniem korespondencyjnym (np. przez udział w czynnościach związanych z przygotowaniem pakietów wyborczych), w wyborach do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz w wyborach wójta zapewnienie wykonania kart do głosowania oraz nadzór nad ich dostarczeniem właściwym obwodowym komisjom wyborczym, wykonywanie zadań należących do depozytariusza dokumentów z wyborów.

Wskazana uchwała zezwala urzędnikowi wyborczemu powierzone czynności, w zależności od ich charakteru, wykonywać poza siedzibą i godzinami pracy urzędów, pamiętając jednak, by zaplanowane zadania były możliwe do wykonania w ciągu jednego dnia, bez konieczności ich rozkładania na kolejne dni.

IV.

Powołanie urzędników wyborczych i wiążące się z tym zmiany charakteru zadań gmin w zakresie organizacji wyborów i ich przeprowadzenia, wpłynęły na konieczność ustalenia nowych zasad współpracy między organami administracji wyborczej a urzędami gmin. Ustawodawca postanowił w art. 191g (po nowelizacji z 15 czerwca 2018 r.), że w celu zapewnienia obsługi oraz warunków pracy umożliwiających prawidłowe wykonywanie zadań przez urzędników wyborczych, Szef Krajowego Biura Wyborczego może zawrzeć z właściwym miejscowo wójtem porozumienie, które będzie określać w szcze-

gólności warunki organizacyjno – administracyjne, techniczne oraz zasady pokrywania kosztów z tym związanych.

W praktyce dyrektorowie Delegatur Krajowego Biura Wyborczego, z upoważnienia Szefowej Krajowego Biura Wyborczego, nawiązywali z wójtami porozumienie dotyczące obsługi i warunków pracy urzędników wyborczych. Ustalony wzór¹⁶ porozumienia określał w szczególności zapewnienie m.in.: udostępniania urzędnikom wyborczym przez wójta pomieszczeń wyposażonych w stanowisko pracy oraz na przechowywanie depozytu, gwarantując przy tym należyte przechowywanie dokumentów z wyborów i ich właściwe zabezpieczenie, materiałów biurowych, organizowania dyżurów, transportu związanego z wykonywaniem zadań na obszarze gminy, w szczególności z wykonaniem oraz dostarczeniem kart do głosowania oraz nadzorem nad zapewnieniem warunków pracy obwodowych komisji wyborczych. Zadania wykonywane w tym zakresie są zadaniami zleconymi jednostek samorządu terytorialnego, co oznacza, że w zakresie ich realizacji, finansowania, nadzoru, mają być traktowane jak zadania zlecone. Ponadto, co zostało podkreślone w stanowisku Państwowej Komisji Wyborczej z 21 maja 2018 r., „organy samorządu terytorialnego wykonują tak jak dotychczas zadania wyborcze, z zastrzeżeniem kilku przepisów Kodeksy wyborczego, w których określone zostały zadania Korpusu Urzędników Wyborczych. Nie oznacza to jednak wyłączenia tych spraw z katalogu zadań samorządu, lecz – w związku z wynikającym z Kodeksu wyborczego (art. 191g) obowiązkiem zapewnienia przez gminy obsługi urzędnikom wyborczym – wskazanie, że mają być one realizowane we współpracy z tymi urzędnikami¹⁷.

V.

Pierwsze doświadczenia minionych elekcji pokazują, że wprowadzona zmiana w organizacji administracji wyborcze przez ustanowienie korpusu urzęd-

¹⁶ Pismo Szefa Krajowego Biura Wyborczego z 23 kwietnia 2018 r., ZPOW-501–56/18.

¹⁷ Zob. szerzej: Stanowisko Państwowej Komisji Wyborczej z 21 maja 2018 r. w sprawie roli samorządu terytorialnego przy organizacji wyborów <https://pkw.gov.pl/aktualnosci/wyjasnienia-stanowiska-komunikaty/stanowisko-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-21-maja-2018-r-w-sprawie-rol-samorządu-terytorialnego-przy-organizacji-wyborow> (20.03.2021).

ników wyborczych, nie wpłynęła na poprawność procesu wyborczego, ale skomplikowała organizację i pracę urzędów.

W naszej ocenie katalog powierzonych urzędnikom wyborczym zadań jest zbyt szeroki. Zawiera on istotne zadania z punktu widzenia istoty przeprowadzenia uczciwych i rzetelnych wyborów, zachowując przy tym standardy państwa demokratycznego. Co więcej, większość powierzonych kompetencji dotychczas realizowana była przez jednostki samorządu terytorialnego, przede wszystkim gminy. To pracownicy urzędów gmin mają największe doświadczenie w zakresie organizacji wyborów. Ta zmiana dokonana styczniową nowelizacją wpłynęła na kompetencyjne osłabienie organów jednostek samorządu terytorialnego¹⁸, jak również wprowadziła chaos w całej organizacji i przebiegu procesu wyborczego¹⁹.

Mając na uwadze doświadczenia minionych elekcji, a przede wszystkim częste zmiany przepisów prawa wyborczego, warto by było zastanowić się nad wprowadzeniem efektywnego systemu szkoleń, które mogłyby wpłynąć na jakość realizacji powierzonych zadań urzędnikom wyborczym. Organizacja dla urzędników wyborczych systematycznych i okresowych szkoleń z zakresu prawa i procedur wyborczych oraz zarządzania i organizacji pracy komisji (nie tylko bezpośrednio przed samymi wyborami) przyczyniłaby się do wzbogacania wiedzy teoretycznej, jak i praktycznej, co przełożyłoby się na efektywniejsze wdrażanie pozyskanej wiedzy w działania związane z organizacją wyborów.

Literatura

Czaplicki K.W., Deuter B., Jaworski S.J., Kisielewicz A., Rymarz F., Zbieranek J., *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Warszawa 2018.

Haman J., *Urzędnicy wyborczy w działaniu Raport z badania*, Warszawa 2019.

Rakowska-Trela A. (*Dez*)organizacja wyborów samorządowych. *Urzędnicy wyborczy*, [w:] *Wokół wyborów i prawa wyborczego*, t. 2, red. A. Sokała, A. Frydrych-Depka, P. Rażny, Toruń 2019.

¹⁸ A. Rakowska-Trela, op.cit., s. 93.

¹⁹ Szerzej: J. Haman, *Urzędnicy wyborczy w działaniu Raport z badania*, Warszawa 2019, <https://www.batory.org.pl/publikacja/urzednicy-wyborczy-w-dzialaniu-raport-z-badania> (20.03.2021).

Rakowska-Trela A., Składkowski K., *Komentarz do zmian 2018*, Warszawa 2018.

Skotnicki K., *Najistotniejsze zmiany w polskim prawie wyborczym w ostatnim ćwierćwieczu*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, t. I. red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016.

Sokała A., *Administracja wyborcza w obowiązującym prawie polskim*, Toruń 2010.